

До Спеціалізованої вченої ради Д 41.086.04
Національного університету
«Одеська юридична академія»,
65009, м. Одеса, вул. Фонтанська дорога, 23

ВІДГУК

офіційного опонента

на дисертацію Петруні Валентини Вікторівни

«Поняття та система способів захисту прав суб'єктів господарювання»,
подану на здобуття наукового ступеня кандидата юридичних наук за
спеціальністю 12.00.04 – господарське право; господарсько-процесуальне
право

Актуальність обраної теми дослідження. Підтримання господарського правопорядку в економічній системі України, підвищення ефективності суспільного виробництва та забезпечення стабільності відносин, що виникають у його межах, об'єктивно потребує сучасного, дієвого й науково обгрунтованого механізму захисту прав і законних інтересів усіх учасників цих відносин. Невід'ємною частиною зазначеного механізму, необхідною умовою збереження господарської мотивації зокрема та основою подальшого гармонійного розвитку господарського обороту в цілому є захист порушених, оспорюваних, невизнаних прав суб'єктів господарювання. Проте чинне законодавство не містить уніфікованого розуміння базових понять «спосіб захисту», «засіб захисту», «форма захисту», немає також єдності щодо їхнього змісту та характеру співвідношення в правовій науці. Крім того, на сьогодні відсутній єдиний погляд на засадницькі положення Господарського процесуального кодексу (ГПК) України в редакції 2017 року та ст. 20 Господарського кодексу (ГК) України, ст. 16 Цивільного кодексу (ЦК) України стосовно обрання способів захисту, прямо не передбачених у відкритих переліках способів захисту, наведених у цих статтях. Так, ст. 20 ГК України виходить з можливості використання інших способів, передбачених законом, тоді як ст. 16 ЦК України визначає можливість суду захищати цивільне право або інтерес іншим способом, установленим як законом, так і договором чи судом у визначених законом випадках. Натомість ГПК України передбачає можливість визначення стороною спору в позовній заяві та / або судом в своєму рішенні іншого способу захисту, який не суперечить закону, якщо закон або договір не визначають ефективного способу порушеного права або законного інтересу суб'єкта господарювання (ст. 5, 162 ГПК України).

За умов реформування вітчизняного законодавства нагальною є потреба в узгодженні єдиних правових засад захисту прав суб'єктів господарювання, переосмислення основ формування системи таких способів, закріплення єдиного підходу щодо меж автономії волі в частині обрання (моделювання)

способів захисту прав самими суб'єктами, права яких порушено чи не визнано, і меж дискреційних повноважень судів під час обрання таких способів захисту, а також визначення критеріїв їхньої ефективності в конкретних практичних ситуаціях. Розв'язання цих задач має ґрунтуватися на комплексному системному аналізі господарського матеріального й процесуального права, чинного законодавства та судової практики щодо застосування способів захисту прав суб'єктів господарювання, і з рештою, створити потужний теоретичний фундамент для модернізації (подальшого розвитку) законодавчих підходів стосовно цих питань.

Деякі аспекти проблематики захисту прав суб'єктів господарської діяльності або питання захисту таких прав у певних сферах господарювання та/або застосування окремих способів захисту були предметом дослідження учених, серед яких варто назвати: О. Беляневич, О. Бринцева, О. Вінник, О. Хрімлі, О. Подцерковного,³ . Ромовську, Н. Саніахметову, В. Швець, В. Щербину та інших. Однак проблематика систематизування способів захисту прав суб'єктів господарювання та визначення правових засад їх ефективного застосування не отримала комплексного повномасштабного дослідження у вітчизняній юридичній науці, що також свідчить на користь актуальності теми рецензованого дисертаційного дослідження.

Рецензована дисертація складається зі вступу, трьох розділів, що містять десять підрозділів, висновків та списку використаних джерел (256 найменувань). Загальний обсяг роботи становить 221 сторінка, з яких список використаних джерел – 25 сторінок.

У *першому розділі дисертації* репрезентовано загальнотеоретичний підхід до визначення поняття способу захисту прав суб'єктів господарювання. Особливу увагу приділено дослідженню категорії правового захисту в цілому й захисту прав суб'єктів господарювання зокрема, змісту й співвідношенню понять «охорона прав», «захист прав», а також «спосіб захисту», «засіб захисту», «форма захисту». Результатом аналізування наукових поглядів щодо зазначених категорій (дефініцій) є авторське бачення їхнього змістового наповнення, що трансформовано в авторські визначення цих понять (с. 29-35, 38-49). Заслуговує на схвалення розгляд дисертанткою способів захисту прав суб'єктів господарювання в зарубіжних країнах та порядку їх застосування (с. 49-56).

Другий розділ дисертаційного дослідження присвячено системі способів захисту прав суб'єктів господарювання. У цій частині роботи висвітлено та критично осмислено доктринальні підходи щодо класифікації зазначених способів захисту (с. 57-67). Позитивним моментом дисертаційного дослідження є ретроспективний огляд та критичне аналізування судової практики застосування способів захисту прав суб'єктів господарювання як до прийняття нової редакції ГПК, так й уже з урахуванням оновленого ГПК України (с. 67-104). Логічною видається думка авторки про визнання відсутності права як допустимого та належного додаткового способу захисту лише у випадках, коли сторона-позивач заперечує наявність правовідносин, на підставі яких таке право виникає, але не в неї, а в протилежної сторони (с.

90). Петруня В. В. справедливо привертає увагу до реальних потреб суб'єктів господарювання на встановлення фактів, що мають юридичне значення, і робить слушний висновок про необхідність внесення змін до ст. 20 ГПК України, доповнюючи частину 1 пунктом 17 («встановлення фактів, що мають юридичне значення»), для надання можливості господарським судам розглядати справи в порядку окремого провадження (с. 102-104). Важливим для дослідження предмета дисертації є й аналіз способів захисту, які застосовують суб'єкти господарювання, і способів, застосування яких здійснюється державними органами або органами місцевого самоврядування (с. 104-127). Практичне спрямування має визначення й обґрунтування (розкриття змісту) критеріїв обрання способів захисту прав суб'єктів господарювання (с. 127-146).

У третьому розділі дисертації досліджено проблемні аспекти застосування окремих способів захисту прав суб'єктів господарювання. На ґрунті проведеного дослідження дисертантка формулює аргументовані висновки про зв'язок між застосуванням судових способів захисту прав суб'єктів господарювання та повноваженнями господарського суду щодо офіційного підтвердження наявності або відсутності прав та / або обов'язків в уповноважених органів та осіб, наявності або відсутності примусу щодо вчинення певних дій чи утримання від них тощо. Законодавче визначення компетенційних прав та обов'язків виключно для уповноважених органів й осіб зумовлює заборону для суду приймати аналогічні рішення, переймаючи, по суті, невластиву для себе компетенцію тощо (с. 154). Унаслідок аналізу ЗУ «Про виконавче провадження» в частині встановлення порядку виконання судових рішень, ЗУ «Про гарантії держави щодо виконання судових рішень», рішень Європейського суду з прав людини та вітчизняної судової практики дисертантка обґрунтовує власне бачення напрямів модернізації матеріально-правового та процесуального механізму примусу до вчинення певних дій у сфері господарювання й надає конкретні пропозиції з удосконалення чинного законодавства, зокрема в частині визначення порядку виконання судових рішень (с. 147-160). У цій частині роботи окрему увагу приділено питанням вирішення спорів про установлення, змінення й припинення господарських правовідносин, зокрема переддоговірних та договірних спорів, а також ретроспективному аналізу судової практикостосовно вирішення цих спорів (160-172). Проаналізовано нормативно-правові положення щодо примусу до виконання господарського зобов'язання в натурі, зокрема зарубіжне право та законодавство із цих питань, а також відповідні положення Принципів УНІДРУА та Принципів європейського договірного права (с. 172-185).

Робота завершується формулюванням висновків, спрямованих на розвиток теорії господарського права, і практичних пропозицій щодо вдосконалення чинного законодавства України (с. 186-194).

Аналіз структури, змісту й наукових результатів дисертації «Поняття та система способів захисту прав суб'єктів господарювання» свідчить про те, що визначені завдання дослідження в цілому вирішені. На цій основі авторкою роботи сформульовано власні наукові висновки та практичні

рекомендації з досліджуваної теми, які вперше виносяться на захист, а також удосконалюють наявні поняття й дефініції та розвивають чимало теоретичних положень і висновків щодо способів, засобів та форм захисту прав суб'єктів господарювання, сформованих у межах науки господарського права й науки господарського процесу.

Наукова новизна отриманих результатів полягає в тому, що дисертація В. В. Петруні є першим у вітчизняній юридичній науці України комплексним господарсько-правовим дослідженням поняття та системи способів захисту прав суб'єктів господарювання, на підставі якого обґрунтовано теоретичні положення та висновки із різним ступенем новизни. Так, *унаслідок проведеного дослідження вперше*: розроблено систему критеріїв-умов, застосування яких здатне обумовити правильний вибір способу захисту прав суб'єктів господарювання та конкретизувати дискрецію суду при їх встановленні (с. 55-56, 127-146); обґрунтовано необхідність у рамках позовного провадження визначати часові межі для встановлення неналежності та неефективності обраного позивачем способу захисту та момент прийняття рішення судом про застосування іншого способу захисту (с. 80-81); доведено неможливість визнання відсутності права самотійним та виокремленим способом захисту порушених /оспорюваних/ невизнаних прав, який є допустимим у контексті формулювання мотивувальної частини судового рішення та функції правосуддя (с. 87-90) та інше.

Крім того, *під час дослідження дисертантка розвинула й удосконалила низку положень, визначень, наукових підходів, що стосуються*: визначення поняття способу захисту порушеного, оспорюваного чи невизнаного права або законного інтересу суб'єкта господарювання (с. 25-35); розуміння ефективного способу захисту (с. 102-103, 140-144); недопустимості застосування такого способу захисту права, як примус публічних органів вчинити певні дії/утриматись від них без вимоги про визнання неправомірними та скасування попередніх рішень публічних органів з цього питання (с. 151-156); відсутності у господарських судів права відмовляти в задоволенні позову з тих підстав, що відповідач не претендує та не оспорує право власності позивача щодо спірного об'єкту, коли вимога про визнання права власності, пред'явлена до органу реєстрації прав на нерухоме майно, не є єдиним предметом позову, а є передумовою для досягнення позивачем кінцевої мети позову – отримання офіційного підтвердження свого права відповідними правовстановлюючими документами (с. 85-92); віднесення принципів права до юридичних обмежень застосування непередбачених законом та договором способів захисту шляхом обґрунтування змін в ч. 2 ст. 5 ГПК України (с. 130-132); допустимості обрання позивачем декількох альтернативних та направлених на захист одного і того права або інтересу способів захисту (с. 138-140); розмежування засобів, форм та способів захисту (с. 38-49); запровадження у законодавстві випадків, коли суб'єкти господарювання обмежуються у можливості самотійно визначати розмір штрафних санкцій при застосуванні такого способу захисту (с. 112-116); визначення кредитором доцільності застосування такого способу захисту як

присудження до виконання обов'язку в натурі, враховуючи наявність чи відсутність об'єктивної можливості виконання такого зобов'язання/рішення суду та відповідності наявним фактичним обставинам справи (ситуації), або відновлення становища, яке існувало до порушення прав суб'єкта господарювання, та відшкодування збитків (с. 122, 172-185); необхідності застосування у вітчизняній господарській практиці положень Принципів УНІДРУА та Принципів європейського договірного (контрактного) права, що виступають на користь визнання можливості вимагати виконання в натурі за низкою чітко встановлених законодавчих винятків (с. 180-184); необхідності врахування судом при застосуванні такого способу захисту, як присудження до виконання господарського зобов'язання в натурі, принципу диспозитивності сторін, об'єктивної можливості виконання такого зобов'язання / рішення суду та відповідності наявним фактичним обставинам справи (ситуації) (с. 176-184) та ін.

Науково-практичні положення, висновки, рекомендації. сформульовані в дослідженні, є достатньо аргументованими, містять глибокі напрацювання щодо науково-практичних рішень та є результатом наукового пошуку відповідно до поставленої мети, завдань дослідження.

Дисертація виконана відповідно до плану науково-дослідної програми «Теоретичні та практичні проблеми забезпечення сталого розвитку української державності та права» (держ. реєстр. номер 011U0006H), на 2011—2015 рр. та «Стратегія інтеграційного розвитку України: правовий та культурний вимір» (державний реєстраційний номер 0116 U001842) на 2016—2020 рр., у рамках яких автором досліджено питання визначення поняття та встановлення системи способів захисту прав суб'єктів господарювання.

Достовірність та обґрунтованість результатів дисертаційного дослідження базується на органічному поєднанні результатів раніше проведених досліджень відомих українських і зарубіжних фахівців у галузі господарського та цивільного права, господарського процесуального права, а також напрацювань представників теорії права; аналізі положень господарського, цивільного, адміністративного, господарсько-процесуального та адміністративно-процесуального законодавства України, Російської Федерації, Німеччини, Франції, США та ін.; вивченні практики діяльності господарських, цивільних та адміністративних судів, рішень Конституційного Суду України; а також підтверджується комплексним використанням дисертантом загальнонаукових та спеціальних методів пізнання.

Практичне значення отриманих результатів дослідження визначається його актуальністю, новизною, теоретичними і практичними висновками. Викладені в дисертації наукові підходи, положення та пропозиції можуть бути використані: у науково-дослідних цілях – як основа для подальших наукових досліджень проблематики захисту прав суб'єктів господарювання; у нормотворчій та правозастосовній діяльності – основою для подальшого реформування національного господарського та

господарського процесуального законодавства, удосконалення і поліпшення практики застосування норм чинного законодавства з питань правильного обрання та використання способів захисту суб'єктів господарювання; у навчальному процесі – у межах викладання у вищих навчальних закладах курсів «Господарське право», «Господарський процес», при розробці методичних рекомендацій, коментарів, навчальних посібників.

Незважаючи на загальну позитивну оцінку дисертації Петруні Валентини Вікторівни, її окремі положення є дискусійними, потребують подальшого розвитку чи додаткової аргументації:

1. Дисертантка справедливо вказує на неможливість розроблення універсальної формули визначення ефективності того чи іншого способу захисту порушеного, оспорюваного або невизнаного права та пропонує алгоритм встановлення такого способу через систему окреслених нею критеріїв-умов (с. 142), розроблення якої репрезентує і як один із пунктів новизни першого рівня (с. 20), і як один із висновків за дисертацією (с. 186). Застосування вказаних критеріїв-умов, як зазначає авторка роботи, не тільки зумовлює вибір ефективного способу захисту прав суб'єктів господарювання, але й дає змогу конкретизувати дискрецію суду під час їх встановлення, у зв'язку із чим слід було б навести авторську думку щодо можливості їх законодавчого закріплення.

Упереліку критеріїв-умов вибору *ефективного способу* захисту прав суб'єктів господарювання Петруня В. В. визначає *ефективність* останнього (с. 20). Проте авторське бачення змістового наповнення названого критерію (с. 140-144) частково перетинаються зі змістом інших виокремлених нею критеріїв, репрезентованих як система (алгоритм) вибору ефективного засобу, що фактично «розмиває» зміст однойменного критерію.

2. Окремі положення наукової новизни у відповідній рубриці вступу до дисертації викладені у формі анотації. Наприклад, серед результатів дослідження, що становлять новизну першого рівня («уперше»), відзначено обґрунтування потреби запровадження в наказному провадженні процедури розгляду господарськими судами заяв про добровільну сплату штрафних санкцій і збитків у сфері господарювання (с. 21), однак дисертантка у вказаному пункті новизни не перераховує основні аргументи на користь такої потреби. Так само серед результатів дослідження, що становлять новизну другого рівня, сформульовано положення про вдосконалення положення щодо обґрунтування процедурно-процесуального характеру застосування способів захисту в межах як юрисдикційних, так і неюрисдикційних форм захисту (с. 21) навіть без стислого пояснення, у чому саме полягає таке вдосконалення. Зазначений пункт новизни, на наш погляд, також потребує доповнення у вигляді авторського уточнення розуміння «процедурно-процесуального характеру» способів захисту, що пов'язано з відсутністю єдиного теоретичного підходу щодо співвідношення категорій «процес» і «процедура», «процесуальні відносини» і «процедурні відносини». Крім того, на сторінці 39 дисертації, вміщено твердження про те, що зміст засобів захисту права становить вимогу процедурно-процесуального

характеру *та/або* матеріально-правового характеру, що свідчить про нечіткість авторської позиції відносно характеру застосування таких способів.

3. Дискусійним є положення про зарахування до способів захисту прав суб'єктів господарювання отримувати дозвіл Антимонопольного комітету України на узгоджені дії (с. 35). Варто було б навести в роботі аргументацію з приводу цієї кваліфікації, а також уточнити питання про те, захист якого права здійснюється за допомогою такого засобу.

4. На сторінці 67 дисертації визначено більш обґрунтованим та юридично вивіреном поділ способів захисту прав суб'єктів господарювання за суб'єктом реалізації на судові, змішані (в т.ч. адміністративні) та несудові способи захисту. При цьому авторка дослідження стверджує, що саме ця класифікація способів захисту прав суб'єктів господарювання є найбільш зручною для застосування, систематизації та вивчення сукупності всіх наявних способів захисту, однак не пояснює, у чому полягає така зручність. Крім того, не зовсім вдалими нам вбачаються авторські назви класифікаційних груп способів захисту. Наприклад, до *несудових* у роботі зараховано способи захисту, що в разі відмови сторони від їх добровільного застосування застосовуються *через звернення до господарського суду* (с. 104). *Змішані* способи захисту, зазначає Петруня В. В., узагалі не передбачені для самостійного застосування суб'єктами господарювання, а їхньою особливістю, як вважає дисертантка, є зумовленість правотворчими та правореалізаційними чинниками зовнішнього вираження владно-імперативної діяльності органів державної влади та місцевого самоврядування (с. 104, 123), що, однак, не пояснює обрану назву для цієї класифікаційної групи.

5. На сторінці 92 дисертації Петруня В. В. апріорі визначає основою поділу договорів на нікчемні та оспорювані *ступінь* порушення умов їхньої дійсності, що потребує уточнень, зважаючи, зокрема, на відсутність уніфікованого підходу стосовно критерію такого поділу.

Згідно із ч. 2 ст. 215 ЦК України нікчемним є правочин, недійсність якого встановлена законом та визнання якого недійсним судом не вимагається. Проте сучасні узагальнення судової практики не заперечують судового розгляду нікчемних правочинів, що означає можливість судового застосування такого засобу, як визнання правочину нікчемним, на що неодноразово наголошується в дисертації. Проте авторка стверджує, що в її роботі отримали подальший розвиток теоретичні розробки щодо особливостей застосування такого способу захисту порушеного права, як визнання (кваліфікація) правочину нікчемним поза судом виключно сторонами (с. 23, 97). Але в змісті роботи, зокрема тієї її частини, де йдеться про визнання недійсними господарських угод на підставах, передбачених законом (с. 91-98), не визначено цих особливостей. Отже, варто було б в роботі пояснити позицію автора, коли саме (у яких випадках) позасудове визнання (кваліфікація) сторонами правочину нікчемним є ефективним

способом захисту прав суб'єктів господарювання, що відповідає критеріям-умовам, репрезентованим ним як новизна першого рівня; у чому саме полягають особливості застосування вищевказаного способу.

Однак висловлені зауваження здебільшого мають дискусійний характер та істотно не впливають на достатньо високий науковий рівень дисертаційної роботи, яка є самостійною ґрунтовною та надзвичайно корисною науковою розвідкою.

Порівняльний аналіз дисертації та автореферату Петруні В. В. дає змогу зробити висновок про ідентичність змісту автореферату основним положенням дисертації. Назва дослідження відповідає профілю обраної спеціальності та суті вирішуваних наукових завдань. Основні положення й результати дисертаційної роботи обговорювалися на науково-практичних конференціях і відбито в наукових статтях у фахових виданнях України та в зарубіжних наукових виданнях, а також тезах доповідей у збірниках матеріалів науково-практичних конференцій.

Загальний висновок. Дисертація «Поняття та система способів захисту прав суб'єктів господарювання» є самостійною, комплексною, завершеною кваліфікаційною роботою, у якій отримано нові, науково-обґрунтовані результати, що мають істотне значення для господарського права.

Дисертаційна робота «Поняття та система способів захисту прав суб'єктів господарювання» виконана на належному теоретичному рівні й відповідає вимогам п. 9, 11, 12 Порядку присудження наукових ступенів, затвердженого постановою Кабінету Міністрів України № 567 від 24 липня 2013 року зі змінами, а її авторка – Валентина Вікторівна Петруня – заслуговує на присудження наукового ступеня кандидата юридичних наук за спеціальністю 12.00.04 – господарське право; господарсько-процесуальне право.

Офіційний опонент
Доктор юридичних наук, доцент,
професор кафедри господарського права
Національного юридичного університету
імені Ярослава Мудрого

В. С. Мілаш

